

สถานภาพและบทบาทของสตรีชนบทในการยอมรับเทคโนโลยี ด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้

Rural Women's Status and Role on their Adoption of Vegetable and Fruit Processing and Preservation Technology

เกศินี ปายะนันท์¹

Kesinee Payanun

ABSTRACT

The population for the research comprised 209 rural women seventy-two (72) women from Ban Fang Village in Tambon Ban Fang of Kranuan District, Khon Kaen Province, one hundred and thirty-seven (137) women from Subwai and Koke Sa-nga Villages in Tambon Nong Sa Rai of Pak Chong District, Nakhon Ratchasima Province, The data were collected through interviews, and statistical assessment techniques of percentage, chi-square distribution, and Yule's Q at the statistical significance level of 0.05 were used. The results were found as follows.

- 1) The differences in the aged groups and the membership in community groups were shown to have no significantly effects to the technological adoption.
- 2) The accessible levels of knowledge from training program, the participating level in community development activities, the family capita incomes, the exposure levels of message indicated highly significance to the levels of technological adoption.

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีชนบทในการยอมรับเทคโนโลยีแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ครั้งนี้ ทำการศึกษาจากประชากรคือ แม่บ้านเกษตรกร ในพื้นที่ของบ้านฝาง ตำบลบ้านฝาง อำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น จำนวน 72 คน บ้านโคกและบ้านซำหวาย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 137 คน รวมแม่บ้านเกษตรกรที่ทำการศึกษทั้งสิ้นจำนวน 209 คน

ซึ่งเป็นแม่บ้านที่ได้ผ่านการรับการฝึกอบรมเรื่องการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้มาแล้วทุกคน

เครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ ค่าสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าไคสแคว์ และค่ายูลีสคิว ซึ่งการทดสอบความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ตั้งไว้ตามสมมติฐาน จะวิเคราะห์ที่ระดับความมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 ผลการวิจัยปรากฏว่า 1) ระดับอายุที่แตกต่างกัน และการเป็นสมาชิกของชุมชน ในจำนวนกลุ่มที่มากน้อยแตกต่างกัน ของสตรีชนบท

¹ ภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตร คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ไม่มีผลต่อการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ 2) ระดับความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ได้รับการฝึกอบรม ระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่แตกต่างกัน ระดับรายได้ต่อปีของครอบครัวที่แตกต่างกัน และระดับการได้รับข่าวสารที่แตกต่างกัน มีผลทำให้ระดับการยอมรับเทคโนโลยีการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้มีความแตกต่างกันไปด้วย

บทนำ

มิติของพื้นฐานเดิมของโครงสร้างสังคมไทยที่มีครอบครัว เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ของทุกคน และแพร่ขยายต่อ เป็นความสัมพันธ์ต่อตระกูลครอบคลุมนไปถึงหมู่บ้าน ดังนั้นพื้นฐานของการศึกษา การถ่ายทอดวัฒนธรรม ความเชื่อ การอบรม ความรัก จะยังลึกอยู่ในครอบครัว และเครือญาติ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่ก่อให้เกิดมิติดังกล่าวคือ “สตรี” สตรีมักถูกจำกัดบทบาทอยู่ในฐานะที่ไม่ทัดเทียมกับบุรุษ จะต้องพึ่งพาและขึ้นอยู่กับบุรุษตลอดเวลาในอดีต แต่ปัจจุบันนี้โครงสร้างของสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครอง ซึ่งจะบีบคั้นให้สถานภาพและบทบาทของสตรีเปลี่ยนไป จากจำกัดเฉพาะภายในครอบครัวเป็นออกมาสู่แวดวงสังคมภายนอกมากขึ้นทุกระดับ สตรีจึงมีการเรียกร้องสิทธิในด้านกฎหมาย/สังคมให้ทัดเทียมบุรุษ สถานภาพและบทบาทนี้เป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหรือก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนได้

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (2530 - 2534) ได้เน้นอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นในเรื่องการปรับสภาพของสตรี เป็นประเด็นหลักของการพัฒนา คือ 1) ลดอัตราการตายของแม่ จาก 60 : 100,000 คน เป็น 40 : 100,000 คน 2) เพิ่มอัตราการวางแผนครอบครัวของฝ่ายชายอย่างถาวร จาก 20% เป็น 25% 3) ให้หญิงมีการศึกษาภาค

บังคับเพิ่มขึ้น จาก 34% เป็น 50% 4) ให้หญิงมีโอกาสในการฝึกอาชีพเพิ่มขึ้นจาก 20% เป็น 40% 5) ให้หญิงมีตำแหน่งหัวหน้าส่วนราชการเพิ่มขึ้น จาก 0.1% เป็น 5% 6) ให้หญิงมีตำแหน่งกรรมการหมู่บ้านเพิ่มขึ้น จาก 6.4% เป็น 10% และ 7) จัดตั้งองค์กรในการบริหารงานสตรีและในแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2525 - 2544) มุ่งให้สตรีเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาตนเองทั้งในคุณลักษณะส่วนตัว ชีวิตครอบครัวและด้านการมีส่วนร่วมในสังคม รวมทั้งให้สตรีมีความเสมอภาคในสิทธิและโอกาสอย่างแท้จริง สถานภาพและบทบาทสตรีชนบทซึ่งเกี่ยวข้องอยู่กับภาคการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ได้รับการพัฒนาให้มีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม รับภาระเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากการดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวแล้วยังต้องทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตโดยร่วมกิจกรรมทางการเกษตร ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าสตรีในปัจจุบันมีบทบาทที่สำคัญมากในครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวในสังคมชนบทที่สตรียังคงต้องมีหน้าที่หลัก เป็นผู้จัดแจงกิจกรรมภายในครอบครัว ในปัจจุบันหน่วยงานทั้งของรัฐบาลและเอกชนได้พยายามเข้ามาส่งเสริมและยกระดับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของสตรีในชนบทให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของสตรีที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตภายในครอบครัวและชุมชนของตน ซึ่งยุทธวิธีหนึ่งในบรรดาหลาย ๆ ยุทธวิธีในการพัฒนาสตรีชนบท คือการเน้นให้การฝึกอบรมหรือเผยแพร่ความรู้ด้านเทคโนโลยีที่เหมาะสมในระดับหมู่บ้าน เพื่อส่งเสริมให้สตรีชนบทได้นำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นและสามารถผลิตได้เองมาใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่า

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่ต่อเนื่องจากโครงการสาธิตและฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ ปี 2531 ซึ่งได้มีการส่งเสริมเผยแพร่รวมถึงการฝึกปฏิบัติให้แก่สตรีชนบทในบางพื้นที่ของ

จังหวัดขอนแก่น และนครราชสีมา ได้รวมกลุ่มกันในการฝึกหัดการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ครบวงจร ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งสนใจศึกษาต่อไปว่าสตรีที่ได้รับการเผยแพร่ความรู้และฝึกปฏิบัติในเรื่องดังกล่าวไปแล้วนั้น ได้ยอมรับนำเอาความรู้หรือเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ไปประกอบให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัวได้หรือไม่ อย่างไร อีกทั้งสถานภาพและบทบาทของสตรีชนบทจะมีการส่งผลต่อการยอมรับนำเอาเทคโนโลยีด้านดังกล่าวที่ได้รับถ่ายทอดไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์มากขึ้นแตกต่างกันหรือไม่ ซึ่งผลที่เกิดจากการศึกษาดังกล่าวจะก่อให้เกิดประโยชน์ โดยจะทราบถึงคุณลักษณะของสถานภาพและบทบาทของสตรีชนบทที่สามารถรับเอาความรู้หรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ ไปปฏิบัติใช้ได้ ทำให้สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายสตรีหรือประชาชนที่ควรจะให้การถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ได้ถูกต้องและเหมาะสมยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อทราบลักษณะข้อมูลทั่วไปด้านสถานภาพและบทบาทของสตรีชนบท ซึ่งได้แก่ อายุ การศึกษา สถานภาพการสมรส ฐานะทางเศรษฐกิจ และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนในชุมชนของตน เป็นต้น
2. เพื่อค้นหาลักษณะ หรือสาเหตุบางประการด้านสถานภาพและบทบาทของสตรีชนบทว่ามีลักษณะใดบ้างที่ส่งผลต่อการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ ด้วยการนำเอาความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดดังกล่าวไปประกอบให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัว
3. เพื่อให้ทราบถึงปัญหา อุปสรรคของสตรีชนบทที่ได้รับการเผยแพร่ความรู้ด้านเทคโนโลยีการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ในการนำความรู้ดังกล่าวไปประกอบกิจกรรมที่เกิดประโยชน์

4. เพื่อหาแนวทางและข้อเสนอแนะ ในการแก้ไข ปัญหาเรื่องการยอมรับเทคโนโลยีของสตรีชนบท

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบลักษณะข้อมูลทั่ว ๆ ไปทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การได้รับข่าวสารของกลุ่มสตรีชนบท ที่ทำการศึกษารุ่นนี้
2. ทำให้ทราบว่าปัจจัยใดบ้างที่เกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของสตรีชนบทที่มีต่อการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ไปประกอบกิจกรรมที่เกิดประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว
3. เพื่อจะได้เป็นแนวทางในการปรับปรุงและเลือกสรรกลุ่มประชาชนเป้าหมายที่มีคุณลักษณะที่เหมาะสมเพื่อถ่ายทอดให้ได้รับความรู้ในด้านเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่เหมาะสมต่อไป

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษารุ่นนี้ได้ขีดวงจำกัดขอบเขตเนื้อหาของการศึกษาไว้ 2 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้ คือ

1. ขอบเขตของประชากรที่ใช้ในการศึกษา จะศึกษาจากสตรีชนบท (แม่บ้านเกษตรกร) ที่ได้รับการถ่ายทอดและฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ที่ผ่านมา ซึ่งเป็นการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) นั้นเอง และประชากรในการศึกษาตามพื้นที่ที่สตรีได้รับการถ่ายทอดและฝึกอบรมเรื่องดังกล่าวมีจำนวนทั้งสิ้น 209 คน ได้แก่

1.1 จังหวัดขอนแก่น อำเภอกระนวน ตำบลบ้านฝาง หมู่บ้านบ้านฝาง มีสตรีที่ทำการศึกษารวม 72 คน

1.2 จังหวัดนครราชสีมา อำเภอปากช่อง ตำบลหนองสาหร่าย หมู่บ้านซับห้วย และหมู่บ้านโคกสง่า มีสตรีที่ทำการศึกษารวมทั้งสิ้น 137 คน

2. ขอบเขตของการศึกษายอมรับเทคโนโลยีของสตรีกลุ่มดังกล่าวข้างต้น จะศึกษาการยอมรับเทคโนโลยี

โนโลยีที่ได้รับการถ่ายทอดและได้รับการฝึกอบรมเรื่อง การแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ ว่าสตรีได้มีการยอมรับเอาความรู้ดังกล่าวกลับไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ แก่ตนเอง ครอบครัว และชุมชน อย่างไร

นิยามศัพท์

สตรีชนบท

หมายถึงสตรีที่เป็นแม่บ้านเกษตรกรที่ได้รับการ ถ่ายทอดอบรมด้านเทคโนโลยีการแปรรูปและ ถนอมผัก – ผลไม้ จำนวน 209 คน ในเขตพื้นที่ เป้าหมายของจังหวัดขอนแก่น อำเภอกระนวน ตำบลบ้านฝาง หมู่บ้านบ้านฝาง และจังหวัดนคร ราชสีมา อำเภอปากช่อง ตำบลหนองสาหร่าย หมู่บ้านซับห้วย และหมู่บ้านโคกสง่า

เทคโนโลยี

หมายถึงความรู้ใหม่ทางวิทยาศาสตร์เพื่อมาประ ยุคติใช้ให้เกิดความเหมาะสมในการพัฒนาใน ชีวิตประจำวันและแวดวงสังคม

สถานภาพ

หมายถึงสิ่งเฉพาะที่บุคคลนั้นครองอยู่จริง โดยมิ การกำหนดสิทธิและหน้าที่ตามสังคมแต่ละสังคม ซึ่งจะมีผลต่อความมีหน้าที่ตามเกียรติยศ ชื่อเสียง และการยอมรับของคนในสังคมนั้นด้วย

บทบาท

หมายถึงการกระทำและดำเนินกิจกรรมที่กำหนด ไว้ในหน้าที่รับผิดชอบ

ระดับความรู้ความเข้าใจในการได้รับการถ่ายทอดและ ฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้

หมายถึงการที่แม่บ้านเกษตรกรมีระดับความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาสาระในเรื่องที่ได้รับการ ถ่ายทอดและฝึกอบรมมาอยู่ระดับใด โดยในการ วัดความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาสาระเรื่องดังกล่าว ได้สร้างมาตรวัดแบบ Likert เป็นตัวกำหนดและ วัดระดับความรู้ความเข้าใจในเรื่องดังกล่าว

การมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชน

หมายถึงการที่แม่บ้านเกษตรกรได้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน/ตำบล ของคนในลักษณะใด โดยการวัดจะพิจารณาวัด ในลักษณะเข้าร่วมประชุม แสดงความคิดเห็น ในที่ประชุม ร่วมพัฒนาด้วยแรงกาย ร่วมบริจาค ด้วยเงินหรือวัสดุอุปกรณ์ และร่วมคิดตามดูแล ผลที่เกิดจากการพัฒนาใช้มาตรวัดแบบ Sum- mated Rating Scale คือพัฒนาจากลักษณะการ เข้าร่วมในแต่ละด้านในช่วงรอบปีที่ผ่านมา

การเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน

หมายถึงการที่แม่บ้านเกษตรกรได้เข้าเป็นสมาชิก หรือสังกัดตัวเองในองค์กรหรือกลุ่มที่มีอยู่ใน หมู่บ้าน/ตำบล โดยวิธีการวัดจะพิจารณาจากจำ- นวนกลุ่มหรือองค์กรที่แม่บ้านเกษตรกรเป็น สมาชิกอยู่

ระดับรายได้

หมายถึงจำนวนรายได้สุทธิโดยยังมีได้หักค่าใช้จ่ายใด ๆ ของครอบครัวแม่บ้านเกษตรกร ในรอบปีที่ผ่านมา โดยการวัดได้พิจารณาจาก ระดับรายได้ที่แท้จริงของแม่บ้านแล้วนำมาพิ- จารณาค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$) ของรายได้ของแม่บ้านทุก คนแล้วจึงพิจารณากับสถิติรายได้เฉลี่ยของประ- ชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสำนักสถิติ แห่งชาติ จากนั้นจึงแบ่งระดับรายได้ออกเป็น รายได้สูง, ต่ำ ตามลำดับ

การได้รับข่าวสาร

หมายถึงการที่แม่บ้านเกษตรกรได้รับข่าวสารใน ด้านการพัฒนาต่าง ๆ จากแหล่งข่าวสารที่ เป็นเจ้าหน้าที่ ผู้นำท้องถิ่น และเอกสารสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ ในระดับความถี่มากน้อย เช่นใด โดยการวัดจะพิจารณาความถี่ของแม่บ้าน

เกษตรกรในการได้รับข่าวสารจากแหล่งสื่อแต่ละด้านในช่วงหนึ่งเดือนที่ผ่านมา

การยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้

หมายถึงการที่แม่บ้านเกษตรกรได้นำเอาความรู้ที่ได้รับจากการได้รับการถ่ายทอดหรือฝึกอบรมเรื่องการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์หลังจากฝึกอบรมแล้ว โดยการวัดจะพิจารณาจากความรู้ในประเด็นการนำเอาความรู้ไปปฏิบัติในด้าน 1) ใช้แปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ไว้บริโภคในครัวเรือน 2) ใช้แปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ไว้ประกอบการค้าขายเพื่อเกิดรายได้ และ 3) นำเอาความรู้ดังกล่าวไปเผยแพร่ฝึกอบรมให้แก่สตรีคนอื่นๆ ในหมู่บ้านได้ปฏิบัติด้วย

การตรวจเอกสาร

1. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ได้แก่ ทฤษฎีกระบวนการรับของใหม่ (process of adoption) Rogers and Shoemaker (1971) กล่าวว่า บุคคลจะตัดสินใจยอมรับของใหม่นั้นมีหลักเกณฑ์ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนการรับรู้ (awareness stage) 2) ขั้นตอนความสนใจ (interest stage) 3) ขั้นตอนการชั่งใจ (evaluation stage) 4) ขั้นตอนการทดลองเสี่ยงทำดู (trial stage) 5) ขั้นตอนการยอมรับ (adoption stage) ดิเรก (2522) ได้กล่าวถึงกระบวนการยอมรับของใหม่ว่ามีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ หลายประการ เช่น ปัจจัยส่วนตัวของผู้ยอมรับของใหม่ ปัจจัยทางด้านคุณสมบัติของผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยทางด้านลักษณะของของใหม่ และปัจจัยทางด้านลักษณะสภาพทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น แต่ในการวิเคราะห์และ

อ้างอิงทฤษฎีจะขอเน้นแต่เฉพาะด้านปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยทางด้านช่องทางสื่อสารที่ส่งผลทำให้บุคคลยอมรับและกระทำกิจกรรมใหม่ ๆ เหล่านั้น ซึ่ง Rogers (1964) กล่าวว่าปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ยอมรับของใหม่ เราสามารถแบ่งออกได้เป็นปัจจัยย่อย ๆ ได้คือ

1. ปัจจัยที่เกี่ยวกับลักษณะส่วนตัว (personal characteristic)

2. ปัจจัยทางด้านพฤติกรรมสื่อสาร (communication behavior) Rogers (1973) กล่าวว่าพฤติกรรมการสื่อสารของแต่ละบุคคลจะประกอบด้วยผู้สื่อสารหรือแหล่งกำเนิดข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารและผู้รับสาร ซึ่งในองค์ประกอบที่สำคัญทั้ง 4 ประการนี้ ช่องทางการสื่อสารมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการที่จะเป็นตัวกำหนดว่า ข่าวสารประเภทใดที่ผู้ส่งสารจะใช้เพื่อก่อให้เกิดผลสำเร็จในอันที่จะให้เกิดความรู้ทัศนคติ และพฤติกรรมใหม่ ๆ แก่ผู้รับสารในทางที่ผู้ส่งสารต้องการได้ ช่องทางการสื่อสาร (channels) เป็นวิธีการที่ผู้ส่งสารจะนำข่าวสารไปสู่ผู้รับสาร ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของช่องทางการสื่อสารออกเป็น 2 ลักษณะ (Rogers, and Lynne, 1969) ดังนี้

2.1 ช่องทางการสื่อสารมวลชน (mass media channels) เป็นวิถีทางในการถ่ายทอดข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนทั้งหมด เป็นต้นว่า หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น ซึ่งแหล่งข่าวสารเหล่านี้อาจจะเป็นบุคคลจำนวนหนึ่ง หรือ 2 - 3 คน ที่จะส่งข่าวสารไปยังผู้ฟังจำนวนมาก ๆ ได้ ข้อได้เปรียบของช่องทางการสื่อสารแบบนี้โดยตรงที่สามารถกระจายข่าวสารถึงกลุ่มผู้รับข่าวสารที่มีจำนวนมากได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มความรู้ รวมทั้งอาจจะสามารถเปลี่ยนทัศนคติที่บุคคลมีอยู่ได้

2.2 ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล (interpersonal channels) เป็นการติดต่อระหว่างบุคคลต่อบุคคล หรือระหว่างบุคคลกับบุคคลที่มีจำนวน

ไม่มากนัก เพื่อที่จะถ่ายทอดข่าวสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ช่องทางการสื่อสารประเภทนี้รวมไปถึงการติดต่อกับผู้นำภายในท้องถิ่น การติดต่อกับญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากทฤษฎีที่กล่าวถึงข้างต้นในเรื่องการยอมรับของใหม่จะเห็นว่าสตรีชนบทได้ผ่านขั้นตอนแรกคือ ขั้นตอนการรับรู้ และความสนใจไปแล้ว เนื่องจากได้ผ่านการถ่ายทอดหรือฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ไปแล้ว ดังนั้นการวิจัยในส่วนนี้ตัวแปรตามจึงจำต้อง เน้นการที่สตรีชนบทได้มีการชั่งใจ และทดสอบเสี่ยงทำดูจนกระทั่งยอมรับเทคโนโลยีดังกล่าวไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนหรือไม่

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สตรีชนบทมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตในระบบครอบครัวชนบท ซึ่งเป็นครอบครัวเกษตรกรรมมาตั้งแต่โบราณกาลในฐานะผู้มีส่วนร่วมทางด้านแรงงาน และนอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่เสริมรายได้ในครอบครัวอยู่ด้วย ทั้งนี้โดยได้รับความรู้จากบรรพบุรุษเป็นส่วนใหญ่ โดยพบว่าสตรีจำนวนเล็กน้อยที่ได้รับความรู้มาจากการฝึกอบรมอาชีพต่าง ๆ ของหน่วยงาน ทั้งภาครัฐบาลและเอกชน (กองพัฒนาสตรีและเด็ก, 2524) ผลสรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการของรายงานการสัมมนาพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้านของคณะกรรมการสัมพันธระหว่างประเทศ และคณะกรรมการประสานงานและปฏิบัติงานพัฒนาสตรีในคณะกรรมการพัฒนาสตรีแห่งชาติ (2530) พบว่าโดยทั่วไปสตรีผู้นำมีความกระตือรือร้นในการตอบสนองต่อวิธีการระดมความคิด เสนอปัญหา และคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้น ๆ ปัญหาดังกล่าวสามารถแยกออกเป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัว ปัญหาที่สตรีผู้นำมอง

เห็นเป็นเรื่องของทัศนคติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งกำหนดและแบ่งหน้าที่การทำงานในบ้านว่าเป็นของสตรี ในขณะที่เดียวกันเป็นที่ยอมรับว่าชายต้องเป็นผู้นำ และอีกปัญหาหนึ่งคือปัญหาหัวหน้าครอบครัวหรือผู้ชายไม่มีความรับผิดชอบ กินเหล้า เล่นการพนัน เป็นต้น 2) ระดับส่วนตัวของสตรีเอง ปัญหาที่เสนอคือการที่สตรีด้อยโอกาสทางการศึกษามากกว่าชาย สตรีมีภารกิจในครอบครัวมาก และอีกประการหนึ่งคือสตรีขาดความมั่นใจในตนเอง 3) ระดับชุมชน ปัญหาที่สะท้อนออกมาส่วนใหญ่เกี่ยวกับตัวผู้นำชุมชนที่เป็นชายไม่เข้มแข็ง มีความประพฤติไม่เหมาะสม ใช้อิทธิพลเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวและพวกพ้อง ปัญหานี้พบว่าเกี่ยวโยงไปกับปัญหาของการขาดความสามัคคีในชุมชนด้วย มาชนะ (2522) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของสตรีไทยและฟิลิปปินส์ พบว่าสตรีชนบทไทยและฟิลิปปินส์ มีส่วนร่วมในการกำหนดโครงการปรับปรุงชุมชน หรือโครงการแก้ปัญหามุมชนน้อยมาก และการพัฒนาชุมชนด้านการเพิ่มรายได้ ยังไม่สามารถสร้างให้สตรีมีความสามารถในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมในฐานะผู้วางแผน วิชาดา (2530) ได้ให้ความเห็นว่าสตรีชนบทเป็นผู้ที่มีบทบาทและมีภารกิจมากที่สุดในด้านบทบาทเชิงครัวเรือน ได้แก่ การดูแลบ้าน การรับ – จ่ายเงิน อาหาร การรักษาพยาบาล การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน และการจัดสวัสดิการ Sawyer (1973) ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจยอมรับการเปลี่ยนแปลงด้านการเกษตรของแม่บ้านเกษตรกรใน British Columbia, Canada พบว่าสามี่เป็นผู้ตัดสินใจเกือบหมดทุกอย่างมีการตัดสินใจร่วมกันเฉพาะเรื่องการกู้ยืมเงินเพื่อการลงทุน การซื้อหรือเช่าที่ดิน และการเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่น ส่วนขั้นตอนแห่งการยอมรับสามี่จะเป็นผู้ตัดสินใจในขั้นการรับรู้และขั้นแห่งความสนใจรยาะจะมีส่วนร่วมอย่างเด่นชัดในขั้นไตร่ตรอง ทดลองปฏิบัติ และการยอมรับ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. หน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) ได้แก่ สตรีชนบทซึ่งเป็นแม่บ้านเกษตรกร

2. ประชากรในการศึกษา (population) คือ สตรีชนบทที่เป็นแม่บ้านเกษตรกรซึ่งได้รับการสาธิตและฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ของพื้นที่บ้านฝาง ตำบลบ้านฝาง อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น และเขตพื้นที่บ้านชัยพวยและโคกสง่า ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา จำนวนทั้งสิ้น 209 คน

3. การสุ่มตัวอย่าง (sampling) การศึกษาครั้งนี้ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยใช้ทำเนียบรายชื่อผู้เข้ารับการสาธิตและฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ เป็นเอกสารกำหนดรายชื่อสตรีที่จะได้รับการสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูล

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย สร้างแบบสัมภาษณ์สตรีกลุ่มดังกล่าว โดยเนื้อหาสาระของแบบสัมภาษณ์ครอบคลุมตัวแปรที่กำหนดไว้ในการศึกษา แล้วนำแบบสัมภาษณ์ดังกล่าวไปทดสอบเพื่อหาความน่าเชื่อถือและความเที่ยงตรงของแบบสัมภาษณ์ จากนั้นทำการปรับปรุงแบบสัมภาษณ์จนน่าเชื่อถือ และมีความเที่ยงตรงแล้วได้ดำเนินการลงไปยังสัมภาษณ์สตรีกลุ่มดังกล่าวตามรายชื่อที่กำหนดไว้

5. การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลที่รวบรวมได้มีจำนวนครบ 209 ชุดตามรายชื่อของสตรีเป้าหมาย นำข้อมูลที่ได้รับทำบรรณาธิการ (edit) และประมวลผลข้อมูลโดยเครื่องคอมพิวเตอร์ใช้โปรแกรม SPSS ซึ่งสถิติที่ใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูลคือ

5.1 ค่าร้อยละ (percentage) ในการอธิบายคุณลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง เช่น อายุ รายได้ ระดับการศึกษา เป็นต้น

5.2 การทดสอบไคสแควร์ (chi - square technique) เพื่อการทดสอบสมมติฐานการวิจัยที่ได้ตั้งไว้โดยการวิจัยครั้งนี้กำหนดให้มีความคลาดเคลื่อนได้ไม่เกิน 0.05

5.3 ค่ายูลส์คิว (yule's Q) เพื่อทราบถึงทิศทางและระดับความสัมพันธ์ของตัวแปร

สมมติฐานของการวิจัย

1. สตรีที่มีระดับอายุแตกต่างกันจะมีการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้ที่แตกต่างกันด้วย

2. สตรีที่มีระดับความรู้และความเข้าใจในเรื่องที่ได้รับการฝึกอบรมสูงจะมีการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้สูงกว่าสตรีที่มีระดับความรู้และความเข้าใจในเรื่องที่ได้รับการฝึกอบรมมาต่ำ

3. สตรีที่มีระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนของคนสูงจะมีการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้สูงกว่าสตรีที่มีระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนของคนต่ำ

4. สตรีที่เป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชนของคนมากกว่าจะมีการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้สูงกว่าสตรีที่เป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชนของคนน้อยกว่า

5. สตรีที่ครอบครัวยุคใหม่มีระดับรายได้สูงจะมีการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้สูงกว่าสตรีที่ครอบครัวยุคใหม่มีระดับรายได้ต่ำ

6. สตรีที่มีระดับการได้รับข่าวสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ มากจะมีการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก - ผลไม้สูงกว่าสตรีที่มีระดับการได้รับข่าวสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ น้อยกว่า

ตัวแปรในการวิจัย

ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) ประกอบด้วย

1. ข้อมูลทั่วไปส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ
2. ข้อมูลทางด้านจิตวิทยาสังคม ได้แก่ ระดับความรู้ความเข้าใจในการได้รับการฝึกอบรมเรื่องการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชน

3. ข้อมูลด้านฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน ระดับรายได้ต่อปีของครอบครัวสตรี

4. ข้อมูลด้านการได้รับข่าวสารจากสื่อแหล่งต่าง ๆ ซึ่งได้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำท้องถิ่น และสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์

ตัวแปรตาม (Dependent Variable) คือ การยอมรับเอาเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ไปปฏิบัติใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว หรือชุมชน ซึ่งการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวจะประกอบด้วย

1. การนำเอาความรู้ดังกล่าวไปใช้แปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้เพื่อใช้ในการบริโภคในครัวเรือน
2. การนำเอาความรู้ดังกล่าวไปใช้แปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้เพื่อใช้ประกอบกิจกรรมเพิ่มรายได้แก่ตนเองหรือครอบครัว
3. การนำเอาความรู้ดังกล่าวไปเผยแพร่ สาธิต หรือสอนต่อให้แก่สตรีคนอื่นๆ ในชุมชน

ผลและวิจารณ์

รายงานการวิจัยครั้งนี้แบ่งการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์ลักษณะข้อมูลทั่วไปด้านสังคมเศรษฐกิจของสตรีแม่บ้านเกษตรกร ส่วนที่สองเป็นการเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในการทดสอบสมมติฐานที่ได้กำหนดไว้ และส่วนที่สามเป็นการเสนอข้อมูลด้านปัญหา และอุปสรรคบางประการที่สตรีแม่บ้านเกษตรกรพบจากการยอมรับเอา

เทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ไปปฏิบัติใช้ ดังมีสาระของผลการวิจัยพอสรุปได้ ดังนี้

1. การวิเคราะห์ลักษณะข้อมูลทั่วไปด้านสถานภาพสังคมเศรษฐกิจของสตรีชนบท

สตรีชนบทจะมีอายุในช่วงวัยที่ใกล้เคียงกัน อายุเฉลี่ยเท่ากับ 37 ปี ระดับการศึกษาจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นส่วนใหญ่ หรือร้อยละ 80.4 มีสถานภาพในครอบครัวส่วนใหญ่เป็นภรรยาซึ่งมีสามีเป็นหัวหน้าครอบครัวอยู่แล้วร้อยละ 70.3 มีรายได้ของครอบครัวต่อปีในระดับฐานะปานกลาง คือมีรายได้ระหว่าง 15,001 – 30,000 บาท รายได้เฉลี่ยต่อปีของครอบครัว เท่ากับ 22,784 บาท การมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนพิจารณาจากค่าคะแนนของการเข้าร่วมของแต่ละชั้นตอนรวมกันและใช้ค่าเฉลี่ยเป็นเกณฑ์กำหนดกลุ่มสูง : ต่ำ พบว่าอยู่ในระดับต่ำ การเป็นสมาชิกกลุ่มเกินกว่าหนึ่งกลุ่มขึ้นไป (2 – 3 กลุ่ม) มีจำนวนประมาณครึ่งหนึ่ง สำหรับการได้รับข่าวสารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ปรากฏว่าเกือบครึ่งหนึ่งที่มีการได้รับข่าวสารมาจากแหล่งข่าวสารที่เป็นเจ้าหน้าที่พัฒนาการตำบล เกษตรกร ส่วนสื่อข่าวสารอื่น ๆ ก็คือ สื่อทางด้านวิทยุและโทรทัศน์ ตามลำดับ

2. การเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในการทดสอบสมมติฐาน มีดังนี้

1. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุกับการยอมรับเอาเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 1)
2. มีความสัมพันธ์ระหว่างระดับความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ได้รับการฝึกอบรมการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้กับการยอมรับเอาเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 2)

Table 1 The relationship between ages and the adoption of technology.

Levels of ages	Adoption of Technology					
	Low		High		Total	
	Number	Percentage	Number	Percentage	Number	Percentage
Low	53	25.3	52	24.9	105	50.2
High	42	20.1	62	29.7	104	49.8
Total	95	45.4	114	54.6	209	100.0

$$\chi^2 = 3.112, df = 1, \alpha = 0.077$$

Table 2 The relationship between the accessible levels of knowledge from training program and the adoption of technology.

Levels of knowledge	Adoption of Technology					
	Low		High		Total	
	Number	Percentage	Number	Percentage	Number	Percentage
Low	64	30.6	48	23.0	112	53.6
High	31	14.8	66	31.6	97	46.4
Total	95	45.4	114	54.6	209	100.0

$$\chi^2 = 18.1443, df = 1, \alpha = 0.000, Q_{xy} = 0.468$$

Table 3 The relationship between the participating levels in community development activities and the adoption of technology.

Participating levels	Adoption of Technology					
	Low		High		Total	
	Number	Percentage	Number	Percentage	Number	Percentage
Low	75	35.8	72	34.5	147	70.3
High	20	9.6	42	20.1	62	29.7
Total	95	45.4	114	54.6	209	100.0

$$\chi^2 = 6.543, df = 1, \alpha = 0.01, Q_{xy} = 0.330$$

3. มีความสัมพันธ์ระหว่างระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนกับการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 3)

4. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชนกับการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 4)

รูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 4)

5. มีความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ของครอบครัวต่อปีกับการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 5)

6. มีความสัมพันธ์ระหว่างระดับการได้รับข่าว

Table 4 The relationship between membership in the community groups and the adoption of technology.

Memberships	Adoption of Technology					
	Low		High		Total	
	Number	Percentage	Number	Percentage	Number	Percentage
1 - 2 groups	46	22.0	57	27.3	103	49.3
3 + groups	49	23.4	57	27.3	106	50.7
Total	95	45.4	114	54.6	209	100.0

$$\chi^2 = 0.0151, df = 1, \alpha = 0.9212$$

Table 5 The relationship between the family capita incomes and the adoption of technology.

Family capita incomes	Adoption of Technology					
	Low		High		Total	
	Number	Percentage	Number	Percentage	Number	Percentage
Low	55	26.3	45	21.5	100	47.8
High	40	19.1	69	33.1	109	52.2
Total	95	45.4	114	54.6	209	100.0

$$\chi^2 = 9.986, df = 1, \alpha = 0.001, Q_{xy} = 0.35694$$

สารจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ กับการยอมรับเทคโนโลยีด้านการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้ (Table 6)

3. ปัญหาอุปสรรคบางประการที่สตรีชนบทพบในการนำเทคโนโลยีดังกล่าวไปปฏิบัติใช้พบว่าปัญหาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นคือสตรีจำนวน

หนึ่ง (ร้อยละ 5.2) ยังไม่เข้าใจในการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้อย่างถ่องแท้ ทำให้ยังไม่ชำนาญพอที่จะนำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์ใช้กับผัก – ผลไม้บางอย่างที่นอกเหนือจากที่เคยรับการฝึกอบรมมา และปัญหาด้านเทคนิคในการแปรรูปและถนอมผัก – ผลไม้บางอย่างที่ยังไม่ถูกต้องตามขั้นตอนการปฏิบัติ

Table 6 The relationship between the exposure levels of message and the adoption of technology.

Exposure levels of message	Adoption of Technology					
	Low		High		Total	
	Number	Percentage	Number	Percentage	Number	Percentage
Low	68	32.5	43	20.6	111	53.1
High	27	12.9	71	34.0	98	46.9
Total	95	45.4	114	54.6	209	100.0

$$\chi^2 = 36.528, df = 1, \alpha = 0.00, Q_{xy} = 0.628$$

ทำให้ผัก – ผลไม้ดังกล่าวไม่สามารถถูกเก็บรักษาไว้ได้นานเท่าที่ควร

ข้อเสนอแนะ

จากข้อมูลที่ค้นพบดังกล่าวจะเห็นได้ว่าสตรีชนบทที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนสูง มีระดับรายได้ของครอบครัวสูง เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชนมาก กลุ่มและมีการได้รับข่าวสารมาก จะมีทัศนคติต่อการยอมรับเทคโนโลยีได้ดีกว่าสตรีชนบทที่มีคุณลักษณะดังกล่าวในระดับที่ต่ำ อีกทั้งตัวแปรที่สำคัญคือ ความรู้ความเข้าใจของสตรีชนบทต่อเรื่องนั้น ๆ มีผลอย่างมากต่อการยอมรับเทคโนโลยีในเรื่องดังกล่าว ดังนั้นในการฝึกอบรมหรือการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่สตรีชนบท หรือประชาชนในกลุ่มใดก็ตาม ควรพิจารณาคัดเลือกสตรีชนบทที่มีคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น ที่เอื้อต่อการยอมรับเทคโนโลยีมาเข้ารับการฝึกอบรม หรือรับความรู้ในด้านต่าง ๆ มากกว่าสตรีชนบทที่ขาดคุณลักษณะดังกล่าว อีกทั้งถ้ามีการคัดเลือกสตรีชนบทเพื่อเป็นผู้นำในกลุ่มต่าง ๆ ควรที่จะสนับสนุนหรือพิจารณาสตรีชนบทที่มีคุณสมบัติดังกล่าวให้ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้นำ เพราะจะง่ายต่อการถ่ายทอดเทคโนโลยีต่าง ๆ ให้แก่สตรีชนบท อีกทั้งสตรีชนบทเหล่านั้นจะสามารถทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและครอบครัวของตนได้

อย่างสูงอีกด้วย

ส่วนในด้านการถ่ายทอดหรือฝึกอบรมสาธิตเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ แก่กลุ่มประชาชน ควรที่จะเน้นให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องดังกล่าวนี้ ๆ ให้ชัดเจน กระทั่งขั้นที่สุด เพื่อให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจต่อเรื่องนั้น ๆ อย่างถ่องแท้ ซึ่งจะทำให้ประชาชนที่เข้ารับการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าว ได้เห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับอย่างแท้จริง และเมื่อการถ่ายทอดเทคโนโลยีดังกล่าวดำเนินไปได้อย่างถูกต้องตามขั้นตอนดังกล่าวนี้แล้ว ก็จะทำให้ประชาชนกลุ่มนั้น ๆ ยอมรับเทคโนโลยีดังกล่าวไปปฏิบัติใช้อย่างเต็มใจ ซึ่งจะเกิดผลตรงตามวัตถุประสงค์ของการถ่ายทอดเทคโนโลยีดังกล่าวนี้เอง

เอกสารอ้างอิง

- กรมการพัฒนาชุมชน. 2529. รายงานการวิจัยเรื่อง *ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรสตรีในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะ กพสม.* เอกสารรายงานการวิจัยฉบับที่ 1/2529.
- กรมส่งเสริมการเกษตรร่วมกับ CIRDAP/FA. 2524. *บทบาทเจ้าหน้าที่ส่งเสริมสตรีต่อการพัฒนาชนบท.* รายงานการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการระหว่างวันที่ 10 – 13 กันยายน 2524.

- กองพัฒนาสตรีและเด็ก กรมการพัฒนาชุมชน. 2524. *บทบาทการมีส่วนร่วมของสตรีชนบททางเศรษฐกิจและสังคม*. รายงานการประชุมสัมมนา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 4 - 5 พฤศจิกายน 2524. (โรเนียวเย็บเล่ม).
- คณะกรรมการวางแผนสตรีระยะยาว 2525. *แผนพัฒนาสตรีระยะยาว* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา).
- คณะกรรมการสัมพันธระหว่างประเทศและคณะกรรมการประสานงานและปฏิบัติงานพัฒนาสตรีในคณะกรรมการพัฒนาสตรีแห่งชาติ 2530 *รายงานการสัมมนาพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้าน. งานเศรษฐกิจการประมงและแผนงาน กรมประมง 2524. รายงานการศึกษาสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจ หมู่ที่ 7 ตำบลตะลุยกู้ อำเภอกัททัน จังหวัดอุทัยธานี. (โรเนียวเย็บเล่ม)*
- ณรงค์ มีเนนันทน์. 2532. *บทบาทสตรีชนบทในการพัฒนาการเกษตรเพื่อความมั่นคงของประเทศ* วิทยานิพนธ์วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 31.
- ดิเรก ฤกษ์หรรษา. 2522. *หลักการส่งเสริมการเกษตร*. กรุงเทพฯ : บี เอฟ ไอ การพิมพ์.
- มาณะ จิตตะสังคะ. 2522. *การพัฒนาสตรีชนบทในประเทศไทย*, เอกสารประกอบคำบรรยายที่สถาบันไทยคดีศึกษาวันที่ 14 ธันวาคม 2522.
- วชิยาดา พูลทอง. 2530. *ผลกระทบของเครื่องจักรกลการเกษตรต่อสตรีเกษตรกรไทย*. กรุงเทพฯ : คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2530. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6*.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2529. *รายงานผลการสำรวจแรงงานรอบ 3, สิงหาคม 2529*.
- Rogers, E. M. 1964. *Diffusion of Innovation*. New York : The Free Press.
- Rogers, E. M. and S. Lynne, 1969. *Modernization Among Peasants*. New York : Holt Rinchart and Winston, Inc.
- Rogers, E. M. and F. F. Shoemaker. 1971. *Communication of Innovation*. New York : The Free press.
- Rogers, E. M. 1973. *Communication Strategus for Renidy Planning*. New York, The free press.
- Sawer, B. J. 1973. " Predictors of the Farm Wife's Involvement in General Management and Adoption. " *Rural Sociology*. 38 (Winter 1973) : 415 - 424.